

जागतिक लोकसंख्या विस्फोट: संधी आणि आव्हाने

जगदीश विठ्ठल डुगले

संशोधक विद्यार्थी

प्रस्तावना :

11 जुलै 1987 रोजी जगात 5 अब्जांव अपत्य जन्माला आलं. तेव्हापासून हा दिवस 'विश्वलोकसंख्या दिन' म्हणून जगभर पाळला जातो. 1987 ते 2011 पर्यंत विश्वलोकसंख्या 2 अब्जाने वाढली. 31 ऑक्टोबर 2011 रोजी आपली लोकसंख्या 7 अब्ज झाली. लोकसंख्येचे हे आकडे अगदी 'ओव्हरफ्लो' होऊन वाहत आहेत. विसावे शतक हे जागतिक इतिहासात क्रांतिकारी शतक म्हणून ओळखले जाणार आहे. हया शतकात अनेक विशेष महत्त्वाच्या, अनेक देशांच्या इतिहासाला कलाटणी देणाऱ्या घटना, घडामोडी घडल्या. दोन जागतिक महायुद्धे, वसाहातिक देशांनी मिळविलेले स्वातंत्र्य, चंद्रावर मानवाचे पाऊल, अणुस्फोटांमुळे समाप्त झालेले दुसरे महायुद्ध, व्हिएतनामने अमेरिकेपुढे पत्करलेली शरणागती, अनेक मौलिक शोध, संशोधन, रशियाचा उदयास्त. हया काही प्रतिनिधीक घडामोडी, घटना होत. हयाशिवाय 20व्या शतकात झालेली विश्वलोकसंख्येतील प्रचंड वाढ ही विशेष क्रांतिकारी घटना होय. 1927 साली विश्वलोकसंख्या होती 2 अब्ज, अवघ्या 30 वर्षात ती झाली 1959 मध्ये 3 अब्ज आणि 39 वर्षात विश्वलोकसंख्या दुप्पट म्हणजे 6 अब्ज. आशिया, युरोप, आफ्रिका, अमेरिका आणि ऑस्ट्रेलिया हया पाच खंडामधील देशात सर्वात कमी लोकसंख्या आणि अगदी कमी वेगाने वाढणारी लोकसंख्या आहे ऑस्ट्रेलियाची. जगाच्या एकूण लोकसंख्येत 60 टक्के आशियामध्ये आहे. कारण चीन व भारत हे पहिल्या दोन क्रमांकाचे देश हया खंडामध्ये आशियात आहेत.

अमेरिकेचे क्षेत्रफळ भारताच्या तिप्पट आहे पण लोकसंख्या मात्र भारताच्या लोकसंख्येच्या 25 टक्के आहे म्हणजे 30 कोटी. 21व्या शतकात आशिया हा सर्वात अधिक लोकसंख्येचा खंड असेल. आफ्रिका खंडाची लोकसंख्या तिपटीहून अधिक असेल. 2011 मध्ये आफ्रिकाची लोकसंख्या होती 1 अब्ज. ती लोकसंख्या 2100 मध्ये 3.6 अब्ज होईल. 2011 मध्ये इतर खंडाची मिळून लोकसंख्या होती 1.7 अब्ज. 2060 मध्ये ही लोकसंख्या 2 अब्ज असेल. युरोपची लोकसंख्या 2025 मध्ये 0.74 अब्ज असेल आणि त्यानंतर युरोपच्या लोकसंख्येत आणखी घट होईल. आफ्रिका खंडाच्या लोकसंख्येत वाढ दर वर्षी 2.3 टक्के होत आहे. तर आशिया खंडाची वाढ होत आहे 1 टक्के. जगाची लोकसंख्या होती अशी – 1804 – 1 अब्ज, 1927 – 2 अब्ज, 1959 – 3 अब्ज, 1974 – 4 अब्ज, 1987 – 5 अब्ज, 1999 – 6 अब्ज, 2011 – 7 अब्ज. संयुक्त राष्ट्रसंघाने 1999 – 6 अब्ज एक मोठा मैलाचा दगड म्हणून मानला. भारताची लोकसंख्या 1947 मध्ये अंदाजे 36 कोटी होती. 2011च्या जनगणनेनुसार आता देशाची लोकसंख्या 1.21 अब्ज झाली आहे. म्हणजे 64 वर्षात भारताची लोकसंख्या तिपटीहून अधिक झाली आहे. अंदाजे दोन जनगणनेच्या काळात म्हणजे 10 वर्षात प्रत्येक वर्षी लोकसंख्येत 1.50 ते 1.75 कोटी भर पडत आहे.

- उद्दिष्टे:

जागतिक लोकसंख्या वाढीचे कल अभ्यासने.

जागतिक लोकसंख्येच्या विस्फोटातून उपलब्ध संधीचे अध्ययन करणे.

जागतिक लोकसंख्येच्या विस्फोटातून निर्माण होणा-या आव्हानांचे अध्ययन करणे.

- संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधनासाठी विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धती वापरून माहिती संकलनासाठी द्वितीयक साधन सामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे.

जागतिक लोकसंख्या वाढीचे कल.

वर्ष	जागतिक लोकसंख्या	वार्षिक बदल	फरक	लोकसंख्या घनता
2024	8,161,972,572	0.87 %	70,237,642	55
1980	4,447,606,236	1.81 %	79,066,708	30
1952	2,584,086,339	1.86 %	47,159,304	17
1500	450,000,000	NA	NA	NA
1000	275,000,000	NA	NA	NA
200	190,000,000	NA	NA	NA
-5000	5,000,000	NA	NA	NA

Source: Worldometer (www.Worldometers.info)

लोकसंख्या आकार आणि वाढीचा दर: 2024 पर्यंत, जागतिक लोकसंख्या अंदाजे 8.1 अब्ज इतकी आहे.

1960 च्या दशकातील 2.1% च्या शिखरावरून वाढीचा दर दरवर्षी सुमारे 1.1% इतका कमी झाला आहे. असे असूनही, काही प्रदेशांमध्ये जलद लोकसंख्या वाढत आहे, ज्यामुळे जागतिक आव्हानांना हातभार लागतो.

प्रादेशिक फरक: जागतिक लोकसंख्या वाढीमध्ये आफ्रिका आणि आशियाचा मोठा वाटा आहे. आफ्रिकेची लोकसंख्या 2050 पर्यंत दुप्पट होण्याचा अंदाज आहे, नायजेरियासारख्या देशांमध्ये लक्षणीय वाढ होत आहे. याउलट, युरोप आणि पूर्व आशियाचे काही भाग, जसे की जपान, लोकसंख्या कमी होत आहे आणि वृद्ध लोकसंख्येचा सामना करतात.

भारतातील कल : भारताची सध्याची लोकसंख्या 1.4 अब्ज पेक्षा जास्त असून, 2025 पर्यंत जगातील सर्वाधिक लोकसंख्या असलेला देश म्हणून चीनला मागे टाकण्याची अपेक्षा आहे. भारताचा लोकसंख्या वाढीचा दर 2013 मधील 1.4% वरून 2024 मध्ये सुमारे 1.0% पर्यंत घसरला आहे, मुख्यत्वे यशस्वी कुटुंब नियोजन उपक्रमांमुळे आणि वाढते शहरीकरण. तथापि, देशाला अजूनही महत्त्वपूर्ण प्रादेशिक असमानतेचा सामना करावा लागतो. उत्तर प्रदेश आणि बिहार सारखी उत्तरेकडील राज्ये उच्च विकास दर प्रदर्शित करत आहेत, तर केरळ आणि तामिळनाडू सारखी दक्षिणेकडील राज्ये लोकसंख्या वाढीमध्ये स्थिरता किंवा घट दर्शवतात. लोकसंख्याशास्त्रीय लाभांश संधी

आणि आव्हाने दोन्ही सादर करतो, मोठ्या प्रमाणात तरुण लोकसंख्या कर्मचार्यांमध्ये प्रवेश करण्यास तयार आहे, शिक्षण आणि रोजगार निर्मितीमध्ये मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूक करणे आवश्यक आहे.

- **जागतिक लोकसंख्येच्या विस्फोटातून उपलब्ध संधी**

व्यवसाय आणि उद्योग: लोकसंख्या वाढत असताना, अधिक संसाधनांची आणि सेवा पुरवठ्याची आवश्यकता निर्माण होईल. हे नवे उद्योग, व्यवसाय आणि रोजगार संधी निर्माण करण्यास प्रेरित करू शकते. उदाहरणार्थ, कृषी, आरोग्य, निर्माण, इन्फ्रास्ट्रक्चर, आणि इलेक्ट्रॉनिक्स यांसारख्या क्षेत्रांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर मागणी होईल.

शिक्षण आणि कौशल्य विकास: जागतिक लोकसंख्या वाढीमुळे शिक्षण क्षेत्रात अधिक गुंतवणूक होईल. अधिक लोकांना उच्च दर्जाचे शिक्षण आणि कौशल्य विकास पुरविणे आवश्यक होईल, ज्यामुळे विविध व्यावसायिक क्षेत्रांमध्ये प्रगती होईल. ऑनलाइन शिक्षण आणि कौशल्य प्रशिक्षण कंपन्यांसाठी मोठ्या प्रमाणावर संधी निर्माण होईल.

तंत्रज्ञान आणि इनोव्हेशन : लोकसंख्या वाढीमुळे तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रातील मागणी वाढेल. स्मार्ट सिटी, हरित तंत्रज्ञान, रोबोटिक्स, कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI), आणि बायोटेक्नॉलॉजीमध्ये सुधारणा आणि नवे संशोधन संधी उपलब्ध करू शकतात. लोकसंख्या व्यवस्थापन, ऊर्जा बचत, आणि प्रदूषण नियंत्रणासाठी नवीन तंत्रज्ञान आवश्यक ठरू शकते.

वृद्धत्व आणि आरोग्य देखभाल : वृद्ध नागरिकांची संख्या वाढेल, ज्यामुळे वृद्धांसाठी आरोग्य सेवा, औषध, आणि देखभाल प्रणालींची मागणी वाढेल. आरोग्यसेवा उद्योगाला नवे व्यावसायिक मॉडेल, उपचारांची नवीन पद्धती आणि वृद्धांशी संबंधित तंत्रज्ञानात नवकल्पना घडविण्याची संधी मिळू शकते.

ऊर्जा आणि पर्यावरण : वाढती लोकसंख्या आणखी ऊर्जा उत्पादन आणि संसाधनांच्या वापरावर दबाव आणेल. यामुळे नवी व स्वच्छ ऊर्जा स्रोत, ऊर्जा कार्यक्षमता सुधारणा, आणि पर्यावरणपूरक उपाय यासाठी नवे उद्योग उभे राहू शकतात.

ग्लोबल मार्केट आणि व्यापार: लोकसंख्या वाढीमुळे जागतिक बाजारपेठांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर मागणी निर्माण होईल. त्याचबरोबर, विविध देशांमध्ये नवीन व्यापार संधी आणि अंतरराष्ट्रीय व्यापार वाढण्याची शक्यता आहे.

नवीन हुमन रिसोर्सेस आणि विविधतेचे स्वागत: लोकसंख्या विविधतेने समृद्ध होईल, आणि विविध संस्कृती, भाषा, आणि पार्श्वभूमीचे लोक एकत्र येतील. या विविधतेमुळे विविध प्रकारच्या कामांसाठी नव्या कौशल्यांची आणि ज्ञानाची गरज वाढेल.

- **जागतिक लोकसंख्या विस्फोट आणि आव्हाने**

अन्न व जलसंसाधनांची कमतरता : लोकसंख्या वाढल्यामुळे अन्नाची आणि पाण्याची मागणी प्रचंड वाढते. पाणी ही एक मर्यादित संसाधन आहे आणि अधिक लोकसंख्या त्याच्या वापरावर दबाव आणते. पाणी आणि अन्न पुरवठ्याची तूट निर्माण होऊ शकते, खासकरून शहरी भागांमध्ये, जिथे संसाधनांची कमी होईल.

आरोग्य आणि रोगप्रसार : लोकसंख्या वाढल्याने आरोग्य सेवांवर प्रचंड दबाव येईल. जेथे संसाधनांची कमतरता असेल, तिथे कुपोषण, साथीचे रोग, श्वसनाचे विकार आणि जीवनसत्त्वांच्या कमतरतेमुळे समस्या निर्माण होऊ शकतात. सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्था अशा आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी सक्षम असावी लागेल.

शहरांची गजबज आणि झोपडपट्ट्यांची वाढ : लोकसंख्या शहरीकरणाच्या दिशेने वाढत आहे. यामुळे, शहरांमध्ये घरांची कमतरता, अपुरी पाणी व वीज पुरवठा आणि अन्य सामाजिक सेवांची कमी होऊ शकते. झोपडपट्ट्यांची निर्मिती, गजबज, आणि अपर्याप्त जीवनमान हे प्रमुख आव्हाने ठरतात.

सामाजिक असमानता आणि गरीबी : लोकसंख्या वाढत असताना, जरी आर्थिक वाढ होत असली तरी, ती सर्व गटांपर्यंत समानपणे पोहोचत नाही. गरीब आणि मध्यमवर्गीय नागरिकांना अधिक संसाधनांची आवश्यकता असते, पण त्यांना त्यासाठी चांगली संधी मिळत नाही. यामुळे गरीबी, बेरोजगारी आणि सामाजिक असमानता वाढू शकते.

श्रमबळ व रोजगाराचा ताण : लोकसंख्या वाढल्यामुळे कार्यक्षमतेने काम करणाऱ्या लोकांची संख्या वाढते, पण त्याचबरोबर रोजगाराच्या संधी कमीत कमी होऊ शकतात. उच्च शिक्षण आणि कौशल्यांची आवश्यकता असलेल्या नोकऱ्या वाढू शकतात, पण सर्वांना ते उपलब्ध होईल का? बेरोजगारी आणि असमान आर्थिक विकास हे एक मोठे आव्हान होऊ शकते.

उर्जा संसाधनांचा वापर : वाढती लोकसंख्या उर्जा संसाधनांवर अतिरिक्त दबाव निर्माण करते. जलविद्युत, सौर उर्जा, वारा उर्जा आणि जीवाश्म इंधनांचा वापर वाढेल. यामुळे अधिक ऊर्जा संसाधनांची आवश्यकता होईल, आणि इंधनाच्या वापराने पर्यावरणावर आणखी दबाव येईल.

नैतिक आणि राजकीय आव्हाने : लोकसंख्या वाढवण्यामुळे, नवी आणि सुधारित धोरणे बनवणे आवश्यक होईल. सामाजिक न्याय, मानवी हक्क आणि संसाधनांचे योग्य वाटप याबाबत राजकीय आव्हाने उभी राहू शकतात. अनेक देशांमध्ये संसाधनांसाठी वाद होऊ शकतात, जेव्हा विविध गटांच्या हितांचे टक्केवारीतील वितरण नीट न करता येईल.

ग्रामीण-शहरी विभाजन: ग्रामीण आणि शहरी क्षेत्रांमधील अंतर वाढेल, आणि अधिक लोक शहरांमध्ये स्थलांतर करतील. यामुळे शहरी भागात अधिक लोकसंख्या, वाहतूक समस्या, शहरी कचरा, तसेच पायाभूत सुविधा आणि सेवा पुरवठा याबाबत गंभीर समस्या निर्माण होऊ शकतात.

शिक्षण व कौशल्य विकास : लोकसंख्या वाढल्यास शिक्षणाच्या क्षेत्रावर अधिक दबाव येईल. शालेय आणि उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात किमान दर्जाचे शिक्षण देणे आणि युवकांना रोजगारासाठी योग्य कौशल्ये शिकवणे आवश्यक ठरते. यासाठी पर्याप्त संसाधने आणि आधुनिक शिक्षण पद्धतींचा अवलंब करणे महत्त्वाचे आहे.

संसाधनांची कमतरता : जलद लोकसंख्या वाढीमुळे संसाधनांची कमतरता वाढते, विशेषतः पाण्याचा ताण असलेल्या प्रदेशात. उदाहरणार्थ, भारताची दरडोई पाण्याची उपलब्धता 2001 मधील 1,816 घनमीटरवरून 2024 मध्ये सुमारे 1,486 घनमीटर इतकी कमी झाली आहे, ज्यामुळे देशाला पाण्याच्या तणावाच्या परिस्थितीकडे ढकलले जात आहे. याव्यतिरिक्त, भारतातील भूजल पातळी चिंताजनक दराने कमी होत आहे, जवळजवळ 54%

विहिरींनी पाण्याच्या पातळीत घट नोंदवली आहे. अकार्यक्षम पाणी व्यवस्थापन पद्धती आणि मान्सूनच्या नमुन्यांवर हवामान बदलाचा परिणाम यामुळे ही टंचाई आणखी तीव्र झाली आहे.

पर्यावरणीय प्रभाव - लोकसंख्या वाढल्यामुळे पर्यावरणावर होणारा दबाव अधिक तीव्र होईल. वणांची तोड, प्रदूषण, जलवायु बदल, आणि जैवविविधतेचा नाश या समस्या अधिक गंभीर होऊ शकतात. अधिक लोकसंख्या हा अधिक वायू आणि जलप्रदूषण, तसेच ग्रीनहाऊस गॅस उत्सर्जनाच्या दृष्टीने एक मोठा धोका आहे. लोकसंख्येच्या वाढीमुळे जंगलतोड, जैवविविधता नष्ट होणे आणि हरितगृह वायूंचे उत्सर्जन वाढते. औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरणामुळे भारत आणि चीन सारख्या देशांनी उत्सर्जनात लक्षणीय वाढ केल्याने जागतिक कार्बन फूटप्रिंट वाढला आहे. भारत, CO₂ चे तिसरे सर्वात मोठे उत्सर्जक, 2022 मध्ये त्याचे उत्सर्जन 1.8% वाढले. शिवाय, भारताच्या जलद औद्योगिक विकासामुळे गंभीर वायू प्रदूषण समस्या निर्माण झाल्या आहेत, दिल्ली सारख्या शहरांमध्ये वारंवार धोकादायक हवेच्या गुणवत्तेची पातळी नोंदवली जाते, ज्यामुळे सार्वजनिक आरोग्यावर परिणाम होतो आणि वातावरण

नागरीकरण : शहरी भागांचा झपाट्याने विस्तार होत आहे, ज्यामुळे मेगासिटीज निर्माण होत आहेत. भारताची शहरी लोकसंख्या 2031 पर्यंत 600 दशलक्षांपर्यंत पोहोचण्याची अपेक्षा आहे, ज्यामुळे पायाभूत सुविधा, गृहनिर्माण आणि सेवांवर प्रचंड दबाव येईल. या जलद शहरीकरणामध्ये अपुरी सार्वजनिक वाहतूक, झोपडपट्ट्यांचा प्रसार आणि वाढती कचरा निर्मिती यांसारख्या आव्हानांसह आहे. उदाहरणार्थ, मुंबई, भारतातील सर्वात मोठ्या शहरांपैकी एक, दररोज अंदाजे 7,500 मेट्रिक टन कचरा निर्माण करते, शाश्वत शहरी नियोजन आणि कचरा व्यवस्थापन उपायांची तातडीची गरज अधोरेखित करते.

काही प्रदेशांमध्ये वृद्धत्वाची लोकसंख्या : जपान, जर्मनी आणि इटली सारखे देश वृद्ध लोकसंख्येशी झुंजत आहेत, ज्यामुळे कामगारांची कमतरता आणि आरोग्यसेवा खर्चात वाढ होत आहे. उदाहरणार्थ, जपानची लोकसंख्या 2045 पर्यंत 16% ने कमी होण्याचा अंदाज आहे, त्यातील जवळपास 30% लोकसंख्या आधीच 65 वर्षांपेक्षा जास्त आहे. याउलट, 29 वर्षे वय असलेल्या भारतासमोर रोजगार उपलब्ध करून देण्याचे आव्हान आहे. त्याचे तरुण कर्मचारी. श्रमिक बाजारपेठेत नवीन प्रवेश करणाऱ्यांना सामावून घेण्यासाठी देशाला दरवर्षी अंदाजे 12 दशलक्ष रोजगार निर्माण करण्याची गरज आहे. हा डेमोग्राफिक डिव्हिडंड आर्थिक वाढीसाठी महत्त्वपूर्ण संधी सादर करतो, जर शिक्षण, कौशल्य विकास आणि रोजगार निर्मितीमध्ये पुरेशी गुंतवणूक असेल.

- **जागतिक लोकसंख्या विस्फोट नियंत्रित करण्याचे उपाय**

शिक्षण आणि कुटुंब नियोजन : जन्मदर कमी करण्यासाठी आणि आर्थिक परिणाम सुधारण्यासाठी विशेषतः महिलांसाठी शिक्षण महत्त्वपूर्ण आहे. कुटुंब नियोजन आणि माता आरोग्य सेवांना प्रोत्साहन देत भारताने आपल्या राष्ट्रीय आरोग्य अभियानात लक्षणीय प्रगती केली आहे, परिणामी प्रजनन दर 2013 मधील 2.3 वरून 2024 मध्ये 2.0 पर्यंत घसरला आहे. अलीकडील उपक्रम, जसे की मिशन परिवार विकास, उच्च प्रजननक्षम जिल्ह्यांना लक्ष्य करते कुटुंब नियोजन सेवांच्या सर्वसमावेशक पॅकेजसह, अधिक माहितीपूर्ण पुनरुत्पादक निवडींमध्ये योगदान.

याव्यतिरिक्त, बेटी बचाओ बेटी पढाओ योजनेचा उद्देश मुलींच्या शिक्षणाचा आणि जगण्याचा प्रचार करून, अप्रत्यक्षपणे कौटुंबिक आकाराच्या प्राधान्यांवर प्रभाव टाकून त्यांची स्थिती सुधारणे आहे.

शाश्वत विकास : लोकसंख्येतील वाढ आणि संसाधनांच्या उपलब्धतेत समतोल राखण्यासाठी शाश्वत विकास आवश्यक आहे. जीवाश्म इंधनावरील अवलंबित्व कमी करून 2030 पर्यंत 450 GW नूतनीकरणक्षम ऊर्जा क्षमता साध्य करण्याचे उद्दिष्ट, विशेषतः सौर उर्जेवर भारताचे लक्ष आहे. इंटरनॅशनल सोलर अलायन्स, ज्याचे मुख्यालय भारतात आहे, जागतिक स्तरावर सौर उर्जेच्या अवलंबनाला प्रोत्साहन देते. शिवाय, भारताच्या महत्वाकांक्षी जल जीवन मिशनने लोकसंख्येच्या वाढीमुळे तीव्र झालेल्या पाणी टंचाईच्या समस्यांचे निराकरण करून 2024 पर्यंत सर्व ग्रामीण कुटुंबांना पाईपद्वारे पाणीपुरवठा करण्याचे लक्ष्य ठेवले आहे.

धोरणात्मक सुधारणा : लोकसंख्या वाढीचे व्यवस्थापन करण्यासाठी प्रभावी धोरणात्मक सुधारणा आवश्यक आहेत. भारताची अलीकडील धोरणे, जसे की राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण आणि लहान कुटुंबांसाठी विविध राज्य-स्तरीय प्रोत्साहने, शाश्वत विकासासह लोकसंख्येच्या गतिशीलतेचा समतोल साधण्याचे प्रयत्न प्रतिबिंबित करतात. सरकारने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 देखील सादर केले आहे, ज्याचे उद्दिष्ट शिक्षण प्रणालीचे फेरबदल करणे, ती अधिक समावेशक आणि कौशल्याभिमुख बनवणे, अशा प्रकारे भविष्यातील नोकरीच्या बाजारपेठेसाठी तरुणांना तयार करणे आहे. प्रधानमंत्री आवास योजनेसारख्या धोरणांचे उद्दिष्ट शहरी गरिबांना परवडणारी घरे उपलब्ध करून देणे, शहरीकरणातील आव्हाने हाताळणे आहे. याशिवाय, स्मार्ट सिटीज मिशन पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा करून, प्रदूषण कमी करून आणि शहरी भागातील जीवनाचा दर्जा वाढवून शहरी शाश्वततेवर लक्ष केंद्रित करते.

महिला सशक्तीकरण : महिला सशक्तीकरण हे लोकसंख्या नियंत्रणाचे एक महत्वाचे साधन आहे. महिलांना आरोग्य सेवा, शिक्षण, आणि रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देऊन त्यांना जीवनावर अधिक नियंत्रण ठेवण्याची क्षमता देणे आवश्यक आहे. शिक्षित आणि स्वतंत्र महिलांना कमी मुलं असण्याचा निर्णय घेण्याचा जास्त अधिकार असतो.

वाढती लोकसंख्येसाठी आर्थिक प्रोत्साहन : काही देशांमध्ये, सरकारांनी लोकसंख्या नियंत्रणासाठी आर्थिक प्रोत्साहनाची योजना सुरू केली आहे. ज्या कुटुंबांमध्ये दोन किंवा त्यापेक्षा कमी मुलं असतात, त्यांना कर कपात, कुटुंब सहाय्यता किंवा इतर आर्थिक फायदे दिले जाऊ शकतात.

आरोग्यसेवा सुधारणा : आरोग्यसेवा क्षेत्रात सुधारणा करून, लोकांना गर्भधारणेच्या धोरणांबद्दल अधिक माहिती आणि सुविधा उपलब्ध कराव्यात. उत्तम आरोग्य सेवांमुळे, गर्भवती महिलांच्या आणि त्यांच्या बाळांच्या जीवनमानात सुधारणा होईल, आणि यामुळे कुटुंबांना अधिक मुलांचे पालन करणे आवश्यक वाटणार नाही.

वाढत्या लोकसंख्येवर प्रादेशिक उपाय : लोकसंख्या नियंत्रणासाठी प्रादेशिक पातळीवर कार्यवाही करणे आवश्यक आहे. काही देशांमध्ये लोकसंख्या नियंत्रणासाठी विशेष धोरणे लागू केली जातात, उदाहरणार्थ, चीनने एकापेक्षा अधिक मुलांचे जन्म देण्यावर कडक निर्बंध ठेवले होते (म्हणजे "एक मुलाची धोरण"), आणि यापेक्षा कमी मुलं असलेल्या कुटुंबांना विविध सवलती देण्यात आल्या.

गर्भनिरोधक तंत्रज्ञानाचा वापर : गर्भनिरोधक उपायांचा प्रचार आणि वापर वाढवून लोकसंख्या नियंत्रण करता येऊ शकते. जगभरातील गर्भनिरोधक उपायांची माहिती लोकांपर्यंत पोचवणे, आणि त्या उपायांचा उपलब्धता वाढवणे महत्वाचे आहे. यामध्ये गर्भनिरोधक गोळ्या, कंडोम, इन्क्लुशन इत्यादींचा समावेश होऊ शकतो.

निष्कर्ष :

लोकसंख्येच्या विस्फोटामुळे अनेक नव्या संधी उभ्या राहतात, ज्यामुळे आर्थिक वाढ आणि प्रगतीला चालना मिळू शकते. परंतु या संधींचा पूर्णपणे उपयोग करण्यासाठी योग्य धोरणे, तंत्रज्ञान आणि संसाधनांचे व्यवस्थापन महत्वाचे ठरते. जागतिक लोकसंख्या वाढीमुळे अनेक सामाजिक, आर्थिक, पर्यावरणीय आणि आरोग्यविषयक आव्हाने निर्माण होतात. याच्या परिणामस्वरूप, आपल्याला संसाधनांच्या तुटवड्याचे, प्रदूषणाचे, आणि सामाजिक असमानतेचे गंभीर प्रश्न समोर येतात. जागतिक लोकसंख्येच्या विस्फोटामुळे निर्माण होणाऱ्या आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी जागतिक स्तरावर एकजूट आणि सहकार्याची आवश्यकता आहे. संसाधनांचा कार्यक्षम वापर, तंत्रज्ञानाचा वापर, आरोग्यसेवा सुधारणे, पर्यावरणीय संरक्षण, आणि सामाजिक समतेचे धोरण निर्माण करणे आवश्यक आहे. यासाठी जागतिक, राष्ट्रीय आणि स्थानिक पातळीवर दीर्घकालीन धोरणांचा अवलंब करणे आवश्यक आहे. जागतिक लोकसंख्या नियंत्रणासाठी अनेक उपाय आवश्यक आहेत. विविध उपायांची एकत्रित अंमलबजावणी केली गेल्यास, लोकसंख्या वाढीला नियंत्रित करण्यास मदत होऊ शकते. त्यासाठी सरकार, समाज, आणि जागतिक संस्थांनी समर्पक धोरणे व उपाययोजना सुरू केली पाहिजेत.

संदर्भसूची

- बोंगार्ट्स, जे. (2009) मानवी लोकसंख्या वाढ आणि जनसांख्यिकी संक्रमण. पॉप्युलेशन अँड डेव्हलपमेंट रिव्ह्यू
- मॉल्थस, थॉमस. आर. (1798) लोकसंख्या सिद्धांतावर निबंध.
- वर्ल्ड डेव्हलपमेंट रिपोर्ट 2020: द चेंजिंग नेचर ऑफ वर्क. वर्ल्ड बँक ग्रुप.
- लुट्झ, डब्ल्यू., सॅन्डरसन, डब्ल्यू. सी., & शेरबॉव, एस. (2008) जनसांख्यिकी संक्रमण:
- वर्ल्ड पॉप्युलेशन प्रोस्पेक्ट्स 2022: समरी ऑफ रिजल्ट्स. युनायटेड नेशन्स डिपार्टमेंट ऑफ इकॉनॉमिक अँड सोशल अफेअर्स, पॉप्युलेशन डिव्हिजन.
- एर्लिच, पी. आर., & एर्लिच, ए. एच. (2009) द पॉप्युलेशन एक्सप्लोजन: हाऊ अ बूमिंग वर्ल्ड पॉप्युलेशन इज थ्रेटनिंग आवर फ्यूचर. सायमन अँड शूटर.
- ग्लोबल फुटप्रिंट नेटवर्क (2021) द इकोलॉजिकल फुटप्रिंट ऑफ ह्यूमॅनिटी. ग्लोबल फुटप्रिंट नेटवर्क. ऑफ शिकागो प्रेस.